

811.163.41'367

811.163.41'366.58

<https://doi.org/10.18485/sj.2018.23.1.11>

ЈЕЛЕНА Р. ЈОВАНОВИЋ СИМИЋ*

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

Оригинални научни рад

Примљен: 04. 01. 2018.

Прихваћен: 29. 01. 2018.

НОВИЈА ПРОУЧАВАЊА ГЛАГОЛСКИХ ВРЕМЕНА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

(Ј. Вуковић, П. Сладојевић, К. Милошевић)**

У раду се бавимо погледима Јована Вуковића на проблем временских глаголских облика у студијама које је сакупио и сам редиговао у књизи 'Синтакса глагола' (Вуковић¹ 1967). Ксенија Милошевић је Вуковићев настављач и наследник на предмету синтаксе у Сарајеву, а Петар Сладојевић је београдски ђак, дистанцирао се од Стевановићевих становишта, и углавном се у својим погледима слагао са Вуковићем.

Кључне речи: глаголска времена, Белић, Стевановић, Вуковић, Сладојевић.

1. У завршној фази својих испитивања, када је сазрео као научник и осетио се слободним и моћним да изрази сопствене мисли, Вуковић у предговору своје књиге јасно и без околишења формулише своје погледе, критикујући без оградe у понечем чак и свог учитеља А. Белића:

Као особито важно... мислим да ће проучавалац наше синтаксе глагола увидети лако све противречности (често и безизлазности) које проистичу из теорија о индик-

*jelenajo@bitsyu.net

** Овај рад написан је у оквиру пројекта 178014 *Динамика структура савременог српског језика*, који финансира Министарство за науку и развој Републике Србије.

¹ Ј. Вуковић (Плужине, Ц. Г. 1905. – Сарајево 1979), један је од најталентованијих Белићевих ученика. Широк је круг његових научних интересовања, а о глаголским облицима урадио је више студија.

тиву и релативу (које су теорије у своје време, кад је Белић почео развијати своју мисао о синтакси глагола, биле нове и за науку плодотворне). Као основно треба уочити да се читава основа о индикативу и релативу (у ствари – о апсолутном индикативу² и релативу) темељи на рационалним (логичким) категоријама традиционалне лингвистике, а да нам (и уколико нам позитивно ова теорија може послужити) она постаје све више уска... (Вуковић 1967: 7).

Белићев термилошки систем није тиме заправо поништен, већ је само Вуковић покушао да га прилагоди неким новим погледима, често мотивисаним француском литературом, о коју се каткад ослањао.

2. Но до оваквог стања ствари морало је проћи доста времена, доста колебања и доста Вуковићевих радова.

а) У студији у којој износи своје почетне погледе (1952), Вуковић (1967: 15–16) пише следеће:

Сви временски глаголски облици, употребљени у границама свог индикативног, временског значења, могу имати тзв. квалификативна значења. Квалификативно значење, у ствари, носи глагол сам собом, имајући увек могућности да истим обликом у предикату обележи и радњу коју њен одређени субјекат конкретно у сваком моменту може вршити и стално својство које такво стално вршење радње даје своме субјекту... У сваком посебном облику глагол у оваквом значењу добија своје временско значење у сферама прошлости, садашњости и будућности, временски одмереним према ситуацији у којој се говори, – у крајњој линији према моменту истинске садашњости. На пример: он је певао у опери (он је био певач у опери)...

Наравно, ако појам 'квалификатива' упоредимо са лексичким значењем глагола и са његовом функцијом у реченици, онда једна од функција предиката мора свакако бити карактеризација субјекта по неком својству, стању, релацији и сл. Тиме постаје јасно да термин 'квалификатив' у ствари није везан са смисао 'свевремености', како је Белић мислио, већ има општи карактер који се тиче предикатско-субјекатске конструкције уопште, без обзира на врсту глагола и облик и граматичко значење његово у положају предиката. Једна функција глаголске речи у предикату, према томе, јесте стварно квалификацијска; друга је пак 'темпорализацијска' или боље 'актуализацијска': указивање на (просторно-)временски моменат, или однос, за који квалификација вреди. Питање се онда у ствари поставља само у једној ствари: у којим случајевима преовлађује једна, 'квалификацијска', а у којим друга, 'темпорализацијска' функција. Но Вуковић истиче и неке друге дистинкције, о којима ваља водити рачуна када је реч о временским глаголским облицима, о чему ће бити речи у следећем пасусу.

б) Наиме, по интенцијама Вуковићевих интерпретација, рекли смо већ, – употреба глаголских облика у реченици може бити дихотомијски разграничива

² 'Апсолутни индикатив': – „То је употреба у значењима временски одмереним према моменту говора” (Вуковић 1967: 20). Термин 'индикатив' код Вуковића овде опонира са појмом 'модуса', а не 'релатива'.

и с обзиром на услове: може бити 'слободна' и уклопљена у контекст. Слободна употреба, рекло би се, даје глаголском облику општи (просторно-)временски карактер, док је контекстом условљен облик заправо конкретизован, сведен на појединачан и условима дефинисан смисао, везан за одређене прилике (Кока носи јаја, и из њих се излежу пилићи // Бака-Мицина кока снела је јаја, па су се из њих излегли пилићи). У слободној употреби – слободна је замена временских и видских форми (Кока снесе јаја и из њих се излегну пилићи). То проистиче и из дефиниције 'пословичке употребе' коју даје Вуковић:

...Произвољна употреба глаголских облика пословичном садржају даје стилски модификован израз који је мање или више могуће мењати тако да смисао остаје увек исти...: Ко рано рани двије среће граби... није немогуће варирати у разним изражајним облицима: ..., ко рано урани двије среће уграби..., ко буде рано ранио, двије ће среће уграбити... (Вуковић 1967: 17).

в) Рекли бисмо да 'слободна форма' нпр. презента мора бити основна, и полазна категорија, а да све остале – нису ништа друго до контекстне или какве друге варијанте. Али дефинишући 'апсолутни индикатив' нпр. презента, Вуковић га ипак третира као примарну категорију, полазну у дефинисању облика и пребирању употребних варијаната. Исп.: „Презент обележава радњу која временски припада моменту говора, у стварној садашњости” (Вуковић 1967: 20). Суштинско је питање да ли 'индикативни' (или по Вуковићу 'апсолутивно индикативни') презент ваља сматрати слободним, или пак блокираним, уоквиреним у ситуацији говорења. Овде је то питање могуће само поставити, али не и разрешити га...

г) Од два перфекатска облика један је 'индикативан', а други (плусквамперф.) 'релативан', док су пређашња времена 'индикативна'. (а) „Перфекат... означава радњу у прошлости онда кад говорном лицу није стало до тога да прошлу радњу по временској блискости веже за моменат садашњости (разлика од аориста), и кад се код трајних глагола не води рачуна о дужем трајању и о напоредности према другој радњи (разлика од имперфекта)” (Вуковић 1967: 21). Разлика између аориста (и имперфекта) и перфекта, према томе, по Вуковићу, лежи у временској неодређености перфекта, и временској блискости прошле радње времену говорења, на коју упућује аорист, или на 'напоредност са другом радњом', коју изражава имперфекат. И аорист (и имперфекат) и перфекат (са пом. глаголом и без њега)³ у датим значењима сврстани су овом приликом у категорију 'индикатива'. (б) Плусквамперфекат показује „увек радњу везану за другу главну радњу у прошлости”, и по томе „излази из

³ „Обично се мисли, и у нашој савременој науци, да је перфекат без помоћног глагола (тзв. 'крњи' перфекат) искључиво везан за релативну временску употребу, а да је у показивању радње директно прошле према правој садашњости могућ само перфекат у свом правом облику – са помоћним глаголом. Међутим, то није тачно: тачно је само то да је један облик перфекта врло обичан у једној употреби, а други обичнији у другој – у апсолутном индикативу” (Вуковић 1967: 21).

круга значења апсолутног индикатива” – прилази дакле категорији Белићевог ’релатива’ (Вуковић 1967: 20).

д) Сажимајући учење Т. Маретића и А. Мусића, и повезујући их са Белићевим ставом, Вуковић за аорист даје необичну дефиницију: „...аорист у основи свога значења има истицање непосредно блиске прошлости, зато је он најобичнији у јављању, саопштавању нових догађаја, у наглашавању изненадних, неочекиваних ситуација”⁴ (Вуковић 1967: 22). Нас овде посебно занимају два термина – ’јављање или саопштавање’ (не питамо се овом приликом да ли је ово двоје исто или различито, и да ли је реч о ’блиској прошлости’ или не); тичу се употребе перфекта без помоћнога глагола: – Дошли неки људи да те траже..., – и аориста: – Дођоше неки људи да те траже... – Код оба је евидентна извесна имплицитна наглашеност исказа, али уз разлику у перспективи. Код перфекта без помоћнога глагола осећа се да је акценат на факту завршене радње (’неки људи’ су ту у време на које се мисли), а код аориста на самом догађају (на ’доласку’). У сваком случају, Вуковићево запажање има велику теоријску тежину о којој се у проучавању ових облика мора повести рачуна ако желимо дубље заћи у њихову природу.

ђ) По Вуковићу: „За футурске радње имамо два облика: футур I (обични футур: радићу, писаћу), синтаксички независан и слободан облик, и футур II (*futurum exactum*), везан за другу, слободну футурску радњу (кад будеш свршио посао, поразговараћемо)” (Вуковић 1967: 24).

3. У контроверзним мишљењима о природи пређашњих времена нека питања јављају се готово као сталне теме: почев од основног значења, – све до индикативно-релативске дистрибуције категорија. Критикујући А. Стојићеву (1951), Вуковић о аористу пише: „И блиска, не само непосредна, и мало даља, и удаљенија, а чак и врло удаљена прошлост..., временске су сфере у којима се сасвим лепо и сасвим обично може у нашем језику кретати аорист у својој основној временској употреби, за коју смо у новије време навикли употребљавати термин индикатив” (Вуковић 1967: 103).

Ако ’апсолутним индикативом’ сматра сваку ’слободну употребу’ било којег облика, онда такав статус морамо признати не само аористу и имперперфекту, као нпр.:

Разболе се један човек и дуго лежаше на постељи ни жив ни мртав... (’Срећни сат’: Антол 185);

Бијаше један цар и имађаше три сина и три ћерке (’Баш-челик’: Антол 81);

У једном вилајету бејашу две велике царевине: у једној је царевао цар Петар, а у другој цар Татарин (’Седам Влашића’: Антол 207);

или перфекат типа:

⁴ Напомена испод стр.: „Измењено – види касније”.

Био један чоек, много сиромаш и пун ђеце... ('Чудновата длака': Антол 62);
Био један цар који се звао Тројан ('У цара Тројана козје уши': Антол 67);
Била једна удовица са једнијем малијем синчићем ('Чудотворни прстен': Антол 99);
Био један ловац, па кад једном отиде у лов у планину, изиђе преда њ ован са златном
 вуном ('Златоруни ован': Антол 110);
 Отац и мајка *имали* сина, па овај уснио да је постао царев зет ('Царев зет и крилата
 баба': Антол 116)
 У једног богатог везира *био* јединак син, који се је у свачему добро и поштено
 владао ('Везиров син': Антол 130);
Био ти оно један мајстор, па имао једно дијете за слугу... ('Дијете са девет чирака':
 Антол 137)

– или сл., већ и презенту у чувеној причи о Међедовићу:

У некакоме селу *пођу* жене у планину да траже дивљег броћа... (Антол 247).

Но како оваква теза има мало изгледа на вероватноћу, морали бисмо напустити идеју о 'слободној употреби' као услову Вуковићевог 'апсолутног индикатива'. Термини би се морали некако друкчије систематизовати.

4. 'Доживљеност' је по Вуковићу једна од важних тема која се тиче пређашњих времена:

„...ако имперфект није дошао ради тога да истакне, тако да кажемо, најдоживљенију доживљеност..., онда је он био потребан ради јачег уживљавања, и говорног лица и лице коме се говори, у нечију радњу која је директно чулима говорног лица запажена. Да би се она са јачим уживљавањем могла представити и као таква саопштити, говорном лицу је, значи, потребно приказати је у њеном процесу. Ово уношење у сам процес радње да би се она јаче истакла, уживљавање у моменте прошлости, по мом мишљењу, и није ништа друго него приказивање (и у виду саопштавања) релативне садашњости у сферама прошлих догађаја” (Вуковић 1967: 111).

а) По Вуковићу 'доживљеност' је протумачива 'очигледношћу' као својом основом (Вуковић 1967: 112; исп. даље, нешто измењено схватање, т. 5):

„Например, на питање: Ће су овце? одговориће се: Ту су у брду, малоприје *насијаху*⁵, – што значи у ствари: налазе се у брду и пасу, а имперфектом *насијаху* говорно лице је обележило своју очевидност радње, непосредну доживљеност радње у прошлости и у процесу. У овом случају разлике између имперфекта и презента у ствари и нема... Прилошка одредба омогућава показивање очевидности с којом говорно лице приказује радњу. Без те одредбе имперфект сам по себи значао би исто: Ту су овце, *насијаху* горе по брду..., временско простирање се односи и на моменат садашњости исто тако (то се подразумева из контекста). Међутим, без прилошке одредбе презент би обележавао само садашњост...”

⁵ Исп. и необичан, али по употреби имперфекта сасвим на месту пример из народних приповедака ('Царев син и крилата баба': Антол. 119): Идући тако, нађе једног чока који се бијаше сагнуо умом к земљи и тако стајаше. Сад му царски зет рече: – Помози бог, брате! А он му одговори: – Бог ти помогао! – А шта ту радиш? – Вала, ништа, тек беспослен, па *слушах* како трава расте. Нема сумње да су презент (шта) *радиш* из питања, и *слушах* (како трава расте) некакви својеврсни временски еквиваленти, те да је имперфекат у оваквој употреби презентског значења, али у сасвим специфичном смислу ове речи: он инсистира заправо на одсуству радње у време реализације говорног акта, а на остварењу њеном у шире схваћеној садашњој ситуацији.

б) Разлика између имперфекта и презента, дакле, по Вуковићу је у томе што је у имперфектовој форму уграђена ознака 'очигледности', или 'непосредне доживљености'. Слична је дистинкцијска линија између имперфекта и перфекта:

„...Држали су у нас људи коза све до овога рата, или: Држаху у нас људи коза све до овог рата, – разлика: у другом облику хтелo је да се покаже да је онај ко говори очевидни сведок констатације...” (Вуковић 1967: 283).

5. Под утицајем структуралистичке концепције морфолошких појава, посебно у области глаголских облика, чији је иницијатор и главни протагониста код Срба био Павле Ивић (Ивић П. 1953), а то је прихватила и Милка Ивић (Ивић М. 1983) – Вуковић у завршној студији своје књиге ('Систем српскохрватских временских глаголских облика у временским и функционалним међуодносима (корелацијама)') предузео је опсежан посао критичког разбора својих схватања, као и њихову структуралистичку реинтерпретацију.

а) Већ у уводу он најављује радикалан заокрет, али и извесне недоумице које такав заокрет доноси (Вуковић 1967: 354): „Посматрати један глаголски облик у свим видовима његове употребе, значи пронаћи му све његове вредности које га карактеришу по односима према другим облицима, пронаћи му диференцијалне моменте према ком другом, и према којим другим облицима на ком било плану од овде обележених значењских категорија” (Исто м.). – Свакако је језичка јединица потпуно остварена тек у ономе што Десосир назива 'говором', дакле у практичној употреби. Али њене особености као системске појаве огледају се на парадигматском плану, дакле у виду наталожених вредности донесених из употребе у систем. Вуковић то увиђа:

Свака глаголска радња обележена овим или оним глаголским обликом, у реченици њим изражена, добија своје временско обележје, – другим речима речено: радња изражена глаголским обликом у реченици мора бити уклопљена у један од могућих временских оквира, уже или шире замишљених (у ствари замишљених), – до најширих. Основу за временско доживљавање глаголских радња у вредности временске категорије значења чини систем временских глаголских облика (управо преко њих доживљавамо време у језичком изразу) (Вуковић 1967: 354).

б) Ово 'временско обележавање' тиче се дакле 'уклопљености радње у један од временских оквира' – 'временске локације'. 'Локација', даље, „дешава (се) на временској линији трочлано дељивој у смислу 'прошлост'. 'садашњост' и 'будућност' (Вуковић 1967: 357). Даље, и свака од три временске сфере подлеже 'дељивости', свака на свој начин, и свака у различитој мери.

(1) „...у прошлости можемо диференцирати радњу постављајући је у хронолошки однос према другој радњи, и једну и другу посматрајући у широј прошлости (две уже схваћене прошлости од којих је једна у њиховим међуодносима основна а друга диференцијална” (Вуковић 1967: 358).

(2) „...садашњост, како је у лингвистичком смислу доживљавамо, и уопште психолошки узето, може се у свести одражавати: 1. као најужа, недељива

садашњост; 2. као шира, дељива садашњост временског периода, садашње доба и сл., – и 3. као најшира, недељива и неподложна дељивости у смислу разлика: прошлост, садашњост и будућност” (Вуковић 1967: 366).

(3) „За разлику од прошлости, будућност нам се предочава временски хомогенија, без дељивости на шире периоде, разуме се. Као и у прошлости радња се може и у будућности одмеравати у смислу антериорности и постериорности у односу према другој (главној) радњи у будућности (Вуковић 1967: 372). Вуковић је добро размислио о будућности, јер ако говоримо о временској вредности нпр. аориста типа: – Ви идите двору бијеломе, / а ја *одох* своме винограду.... – онда је време на које се односи стварно ’одсек’ садашњости која се непосредно граничи са актом говорења, а означава време садашње ситуације које овоме следи (слично на супротној страни аористу типа: – Пријатељу, *паде* ти дрво с кола – где аорист, опет искључујући сам акт говорења, означава ’одсек’ садашњости који му непосредно претходи).

в) Но Вуковић, у другом правцу својих размишљања, често пада у психологизам, што му смета да се снађе у стварним значењима временских облика. Јака склоност ка психологистичким домишљањима примећује се већ у претходним параграфима, а таква је нарочито у објашњењима ’доживљености’.

(1) Вуковић у вези са аористом и имперфектом говори о ’непосредној доживљености’ као основи посебне ’диференцијације прошлости’:

...прошлост може бити диференцирана и по томе колико је она непосредно доживљена, колико се може посебно обележити, кад то хоће да се учини, као непосредно доживљена. Отуд проистичу у језицима потребе и за формирањем посебног или посебних претериталних облика за непосредно доживљену прошлост, чему... служе, са својим специфичним својствима, аорист и имперфекат (Вуковић 1967: 358–359).

(2) Сем тога, Вуковић, без дефинисања појма, термин ’доживљавање’ употребљава и за неке категорије самог времена, нпр.: „...прошлост изражена глаголским обликом може бити доживљавана, мање или више, у одређеним временским оквирима (тј. временским просторима)” (Вуковић 1967: 360), – нама би се чинило да је реч о пређашњим временима. Међутим, аутор наводи као илустрацију следећи пример:

У феудално време приватна својина је друкчије *третирана*, друкчије у капиталистичком времену.

’Доживљавање’ овде очито треба схватити у смислу ’разумевање’ или сл. И у другим приликама употребљен је поменути термин у сличном значењу као овде: „Будућност као временску сферу доживљавамо на начин... друкчији него што доживљавамо временске сфере прошлости и садашњости” (Вуковић 1967: 372). По нашем мишљењу, за разумевање овдашњег Вуковићевог става потребно је вратити се његовим ранијим формулацијама проблема (в. горе, т. 10/б), где аутор говори о ’очигледности’, или ’непосредној доживљености’,

а то ће рећи: аористом (и имперфектом) догађај се адресату 'предочава', док се презентом о њему просто 'казује' или сл.

6. Вуковић у својим дефиницијама времена говори о 'локацији радње' у овом или оном 'одсеку' или сл. Али ту недостаје један важан моменат на који се он иначе узгред осврће. Нпр. описујући 'садашњост', он овако размишља:

Садашњост, по природи ствари, заузима централно место у сферама прошлости, садашњости и будућности, не само у хронолошком смислу него особито по томе што је то основно оријентационо време, из чије перспективе посматрамо све што се дешавало, што се дешава и што ће се дешавати у прошлости, садашњости и будућности (Вуковић 1967: 365).

'Оријентационо време' – 'у хронолошком смислу' – централни је моменат временских односа на линији временског тока. Уосталом, ако нпр. „можемо диференцирати радњу постављајући је у однос према другој радњи, и једну и другу посматрајући у широј прошлости (две уже схваћене прошлости од којих је једна у њиховим међуодносима основна а друга диференцијална)” – онда њихова 'диференцијација' није друкчије замислива него као однос сукцесије, дакле као временска релација између претходне и потоње. „Отуд у језицима проистиче потреба и за посебним временским облицима за обележавање антериорности и постериорности једне прошле радње према другој, према којој стоји у најнепосреднијем временском односу (плусквамперфект, са још којим обликом, у језицима, или још и посебан облик за обележавање постериорности)” (Вуковић 1967: 258).

7. Поред поменутих 'диференцијација временски дељивих временских сфера' – Вуковић чини још једну значајну прераспodelу у оквиру 'говорне ситуације између 'уже' и 'шире садашњости' и сл.:

Централно место у међуодносима свих временских локација заузимају тренуци говора, као што централно место у свим говорним саобраћањима, у говорним комуникацијама, заузима увек говорно лице, – једно од другогa неодвојиво. Оријентациону улогу садашњости, посебно уже садашњости говорних момената (на посебан начин речено и на посебан начин схваћено – ситуација говора) треба схватити у том смислу да свака посебно дата локација временске радње, у којој било од трију основних говорних сфера, мора бити постављена у директан или индиректан однос према ситуацији говора, односно, још прецизније речено, према моментима говора (Вуковић 1967: 365).

(1) Штета што је ово запажање остало неупотребљено у теоријском разбору облика, и што Вуковић своју ранију мисао да аорист „прошлу радњу по временској блискости веже за моменат садашњости” (в. т. 5) није успео даље развити, него о аористу износи мисао да је практично синониман са перфектом: „Аорист, као и перфект, у основној својој употреби обележава радњу временски одмеравану према ситуацији у садашњости (*Дођоше* пријатељи. – *Причаште* ви дуго о нечем, а ја ни сада не знам о чему је био разговор). Према томе, и аорист на линији прошлост – садашњост према презенту стоји у темпоралном смислу исто тако као перфект” (Вуковић 1967: 380). Ипак је

најближе истини да аорист 'дођоше' у горњем примеру упућује на претхођење догађаја 'моментима говора', тј. говорном акту, али и на његову обухваћеност широм 'ситуацијом говора': дошли су сада, управо пред мојим саопштењем о томе. И ово примарно значење аорист за прошлост носи у свим даљим транспозицијама у 'даљу' и 'удаљену' прошлост. Осећај уоквирености говорном ситуацијом прати овај облик у свим тим ситуацијама, па и у наизглед сасвим временски неодређеној реализацији какву налазимо у почетним редовима народне приповетке:

Разболе се један чоек и дуго лежаше на постељи ни жив ни мртав, те је молио бога да га умори, или да му даде здравља, да се више не мучи ('Срећни сат': Антол 186).

Неодређена прошлост најбоље би била приказана перфектом 'разболео се'. Али аорист ту прошлост чини 'ближом' јер аорист упућује на неки оквир, наравно фингиран, који ту прошлост приказује као да је на истој равни са садашњим временом⁶. Тиме догађај бива приказан као 'доживљен', 'очигледан' или сл.

(2) На истој тој линији, са својим семантичким посебностима, налази се и имперфекат 'лежаше' (в. горе, т. 4-а). Овде додуше изгледа као да имперфекат само 'локализује' догађај у ситуацији која је већ употребом аориста 'уобличена', али дешава се да имперфекат не прати друге облике нити адвербијалне одредбе итд., па опет упућује и сам на 'очигледност' догађаја:

Бијаше један цар, и имаше три сина и три ћерке ('Баш-челик': Антол 81).

Бијаше један рибар, који једном за три дана засобице ништа друго не могаше узхватити у мрежу него само по једну јегуљу ('Три јегуље': Антол 145).

Имперфекат 'бијаше' у оба случаја стоји сам на почетку текста и одређује временску физиономију слике: она је у неодређеној прошлости 'очигледна', а догађаји 'доживљени' од стране приповедача.

8. У закључку је најпре сврсисходно утврдити да је Јован Вуковић био научник који је целог свога века био одушевљено окупиран питањима језика, и у истраживања језика уложио је сав свој труд и сав свој запажени таленат.

Даље, образовање је Вуковић добио у солидној Белићевој школи у Београду, али није остао при теоријским ставовима свога учитеља, него је покушавао да своја знања прошири и продуби.

9. П. Сладојевић је самосвојна појава у нашем научном амбијенту, он је свој рад врло чврсто засновао на научном наслеђу и савременим постигнућима,

⁶ Биће да би и за наша пређашња времена важила, кад би се мало прецизирала, – дефиниција бугарског аориста и имперфекта коју даје Ј. Андрејчин. По њему, како наводи и сам Вуковић (1967: 102) – „имперфекат има двојак однос времена: на једној страни означава истовременост са моментом о коме се говори, а на другој је то прошлост у односу на момент у ком се говори” (Андрејчин 1942: 233–234).

и углавном се бавио критичким прегледом текућих схватања. Његове погледе приказаћемо према тексту његове дисертације (Сладојевић 1966), прешироко засноване, па стога нужно не увек прецизне у закључцима.

9.1. Сладојевић најпре покушава да се разабере у мрежи термина који се у овој области употребљавају.

а) Значајна је оријентациона 'тачке' од које се полази у одређивању 'хронологије' временских значења. Аутор с тим у вези разликује појам 'садашњости' од 'тренутка говора' (Сладојевић 196: 5):

Пошто је садашњост непрецизно одређен и врло растегљив временски период, она не може бити полазна тачка у хронолошкој оријентацији. То може бити само тренутак садашњости, тренутак говора говорног лица (= тренутак кад се изговара дати предикат, а никако не цијело вријеме за које се држи неки говор, прича прича или пише роман), граница између прошлости и будућности.

Ова разумна Сладојевићева тврдња своди оријентационо време на говорни чин као такав, и то чин изговора (или писменог испољавања) реченице, и упућује да тај чин бива остварен у широј временској ситуацији која се обично назива садашњошћу.

б) Дефинишући довођење глаголског садржаја у однос према томе моменту, он се позива на Белићево и Стевановићево схватање „о синтаксичким категоријама глаголских времена, према коме за индикативну треба сматрати употребу тих облика када се њима радња временски одређује у односу на моменат говора”, па формулише свој став као варијацију њиховог става:

Дакле, синтаксички индикатив је категорија у којој се временско (хронолошко) значење глаголских времена употребљава (искоришћава) за хронолошко одређивање глаголске радње непосредно у односу на моменат говора говорног лица (или тренутак садашњости...). Ову категорију можемо звати и апсолутном временском употребом времена, с обзиром на то да је вријеме говора говорног лица с лингвистичкога гледишта најапсолутнија могућа полазна тачка за хронолошко одређивање појава.

Аутор занемарује чињеницу да је 'индикатив' исто што и 'актализацијска' употреба – зависна заправо од односа према говорном лицу, и овога према ситуацији у којој се говорни акт дешава. О 'апсолутиву' ту не може бити речи, већ заправо о посебном виду нечега што би се могло назвати 'ситуатив' или сл. Но о томе је потребна подробнија расправа (в. горе: 2-а).

в) Глаголски 'релатив' Сладојевић (1966: 11) схвата сасвим друкчије, и много шире него што је уобичајено у науци о временима, укључујући у њега и категорију 'квалификатива': „Мислим да имамо три такве категорије: релативновременску употребу времена (и других облика), б) безвременску употребу времена (и других облика) и в) ванвременску употребу времена (и других облика)”.

в1) Релативом (да кажемо: у ужем смислу) Сладојевић сматра употребни тип облика „у којем се временско (хронолошко) значење временских облика употребљава да се њим искаже хронолошки однос глаголске радње изнесене датим обликом према некоме тренутку који се не поклапа с тренутком говора...” (Сладојевић 1966: 11).

Ту имамо транспозицију временскога система, помјерање полазне тачке у временској оријентацији, које може бити врло различито, али се временско (хронолошко) значење облика не губи, па се чак и не мијења битно.

в2) Следе примери (нпр. за през.: Нађе царицу, а она *седи* сама у двору и сузе рони; перф.: Остали *су изишли*, поседали по соврама око цркве, пију по коју чашицу ракије или ходају по црквеној порти; футур: Снег свуд готово окопнео. Само онај на Сухоме рудишту не хаје за бели ветар; он *ће се расплинути* тек после, кад припеку јунске врућине итд.) без посебне анализе. А међу примерима налази се група „за опис ситуације која се понавља” (По цео дан чита новине, којих су му пуни шпагови. Затури се у канабе и *вади* једне по једне⁷ итд.).

г) Долази категорија ’безвременског релатива’ (Сладојевић 1966: 17):

Безвременска употреба времена је она у којој се временско (хронолошко) значење глаголских временских облика занемарује, тако да временски облик служи (углавном) само као носилац значења глаголске основе, лица и броја, али глаголска радња има мјеста у времену.

г1) Није лако разумети шта аутор заправо мисли. Нешто јасније бива кад почне пребројавање ’безвременских’ категорија, где на првом месту (Сладојевић 1966: 18) стоји – „употреба неких глаголских облика за казивање радња које припадају основном приповједачком низу, тј. радња које сачињавају основну нит приповиједања” (Али враг који вазда о злу настоји, *потагне* ову маћеху да није могла своју пасторку колико крв на очима виђети; Оде Марко у господске дворе, / пак *дозива* Јевросиму мајку). Сл. у репертоар појмова којима оперише укључује и ’приповједачки низ радња’ и дефинише га као „скуп (низ) радња које чине срж причања, тј. радња чије извршење мења стање ствари и креће радњу приче напријед” (непагинирани лист који претходи уводу). Ово би значило или да приповедни низ по себи садржи хронолошку нит у коју се лексичка грађа само уклапа раслојавајући се по том принципу; или пак да хронологију успостављају сами сегменти, уносећи у низ осећај ’прогресије’. Ако је истина ово друго (јер у начелу, низ безвременских форми типа: ’јутро’, ’излазак сунца’, ’игра светлости’ итд., није способан да сугерира сукцесију), а јесте – онда хронолошки релациони односи ипак припадају временским облицима који се у низу нађу, и образују низ као приповедни. Приповедни

⁷ У овом примеру подвучен је само тај један презент?

низ, према томе, нису у стању оформити безвременске јединице (не бар саме безвременске јединице) без учешћа оних које носе временско значење.

г2) Иако сасвим на периферији глаголског система 'ванвременска' употреба облика, како је Сладојевић дефинише и објашњава, заслужује пуну пажњу. Под овим термином аутор схвата „употребу облика у случајевима кад глаголска радња коју ти облици казују не добија мјесто у времену, тј. кад се глаголска радња коју казује дати облик уопште не износи као догађај који припада времену” (Сладојевић 1966: 28).

(1) Овамо Сладојевић сврстава „употребу презента у допунским реченицама ('да' + презент) (које и нијесу реченице у правом смислу)": Вријеме је да *се окупимо*, / вријеме је да што *углавимо*. – Нема сумње да у оваквим приликама презент заиста као да губи своје временске компетенције, предајући их управном глаголу. И нама се чини да је овде у питању 'неутрализација' временског значења презента (Јовановић Симић 2017). Али овакви случајеви нити значе дисквалификацију презента као временског облика, нити је ту у питању 'ванвременска' употреба. Презент је овде у друштву другог презента – '(време) је', и њиме је семантички потиснут у позадину. Контекстуална неутрализација није исто што и семантичка деградација форми, као што и свако 'нулто' обележје није исто што и одсуство обележја, било које врсте лингвистичких јединица.

(2) Другу категорију о којој овде иде расправа чине „неки случајеви употребе презента, футура, конструкције 'да' + презент и инфинитива у независним питањима (Што *не дођеи*? – Како *ћу* га *питати* кад је он био већ далеко од мене? – Зашто да му *помажем*? – Зашто *улагати* толике напоре?)” (Сладојевић 1966: 28). По нашем мишљењу, проблем представља само први случај, са перфективним презентом, који по правилу не допушта употребу за радње истовремене са актом говорења. Али је осећај постериорности у односу на тај моменат овде ипак жив. Остали су ван сумње – сем наравно инфинитива.

д) Сладојевић говори о битемпоралности плусквамперфекта и још неких облика.

(1) Плусквамперфекат (Сладојевић 1966: 58) „има сложено (тј. двојно) хронолошко значење. Први, по моме мишљењу изразитији, елеменат тога значења је значење прошлости – у односу на моменат говора – временске ситуације у којој је актуалан резултат исказан радним придјевом. То значење носи облик помоћног глагола – перфекат или имоерфекат... Други је елеменат значења плусквамперфекта, који носи радни придјев – значење релативне прошлости; то је значење оријентисано према временској ситуацији на јкоју упућује обли помоћног глагола”. Аутор хоће рећи да помоћни глагол означава прошлост у односу на време говорења, а радни придев на претхођење тој прошлости: 'Бакоњи *бјеху прионуле* очи за манастир те се препаде кад многи

гласови заграјаше’; – *Био ти је дошао* брат, али није имао времена да чека па оде. – Није сасвим прецизна анализа како ју је спровео Сладојевић, јер плуск-вамперфекат није раздвојен семантички на помоћни глагол и радни придев, већ као целина упућује на прошлост у односу на неки вањским средствима обележени моменат: на ’препаде се (кад многи гласови заграјаше)’ у првом, или ’(није имао времена да чека па) оде’, у другом примеру.

(2) Футуру другом Сладојевић (1966: 60–61) приписује тројаку семантику – ’просту’ (Ако и даље буде падала овако јака киша, шкодиће усеви: ово је „облик за будућност”), сложену, где футур други „има двојно значење. Први је елеменат „безвременско (али не и ништавно!) значење презента глагола ’бити’ (’будем’), којим се ’фиксира’ извјесно вријеме (слично прилогу ’једном’: Био једном један цар или сл.) и резултативно значење радног придјева”. Ни ова интерпретација не одговара чињеницама.

(3) Трећи облик ’сложене семантике’ јесте имперфекат (Сладојевић 1966: 63), али о њему аутор даје само кратку неодређену напомену⁸.

9.3. Много су интересантнија, и много важнија Сладојевићева разматрања о природи облика у реченицама са на други начин оцртаним временским моментом. Дао их је у два кратка поглавља.

а) У првом (Сладојевић 1966: 32 и д.), у ослонцу на Стевановићеве налазе, разматра питање „индикативности (у ужем смислу) употребе времена за радње које припадају одређеној (фиксираној, датој) временској ситуацији”. Аутор узима најпре у анализу пример: – Јуче сам видио Марка. *Изгледао је* врло уморан. *Стално је зијевао* и *трљао* очи. – Анализа гласи:

Рецимо да прва реченица представља увод у ситуацију и обратимо пажњу на друге двије. У њима имамо три перфекта: ’изгледао је’, ’је зијевао’ и ’је трљао’... Мислим да... сва ова три перфекта имају значење прошлости и да је то значење у њима самима... Колико ја могу да видим, радње датих перфеката су паралелне, истовремене са временском ситуацијом о којој је ријеч, а никако не претходе ниједном моменту из те ситуације. Дакле, није у питању релативновременска употреба и остаје нам да закључимо (као што нам и непосредно језичко осјећање каже) да је оно значење прошлости које имају дати облици перфекта оријентисано према тренутку говора говорног лица... Према томе ту имамо индикатив у ужем смислу или апсолутноиндикативну употребу.

б) Посебно аутор расправља о случајевима кад у реченици са временским обликом стоји ’прилошка одредба за вријеме’ (Сладојевић 1966: 34–35).

(1) Прво се осврће на значење перфекта:

Кад кажемо: ’Јуче сам био у биоскопу’ – ми перфектом казујемо прошлост... Радња у нашем примјеру није прошла у односу на ’јуче’ јер би у томе случају реченица морала значити да се радња вршила прије јучерашњег дана, а дата реченица то не значи. Дакле, ово значење прошлости, које је код овога перфекта непобитно, може бити

⁸ У напомени испод странице позива се на Андрејчина (1942) и Ј. Вуковића (*Радови НРБХ* III).

само значење прошлости у односу на тренутак говора... Према томе, ова је реченица у синтаксичкоме индикативу. Прилог 'јуче' само је ближа одредба прошлости, коју казује и облик перфекта. Ту има извјесне плеонастичности, али је она разумљива и законита (као и у многим другим случајевима у језику)".

Ове значајне тврдње за собом повлаче додатна питања која Сладојевић није доспео поставити, а за које је Стевановић заправо већ најавио могућност решења. Пре свега, како стоји са случајевима када адвербатив указује на претхођење неком времену у прошлости: 'Јуче сам био у биоскопу, а пре тога сам се састао с пријатељима у кафани', или на постериорност према њему: 'Јуче сам био у биоскопу, а после тога сам се састао с пријатељима...'. – Или пак каква је ситуација са реченичним склоповима у којима један од предиката означава антериорност: 'Испричао је да је био у бископу'. Или сл.

(2) Следи објашњење о футуру:

У реченици: 'Сјутра *ћемо ићи* у позориште' – футур има значење будућности, и то само у односу на тренутак говора говорног лица [па нема сумње] да је ово синтаксички индикатив... У оваквим случајевима временско (хронолошко) значење глаголскога времена слаже се са значењем прилога, али оно ту не слаби (бар не у мјери коју језичко осјећање може осјетити), а поготово се не губи.

(3) „О временима уз прилоге који имају значење садашњости (данас, ове године и сл.) већ је П. Ивић објаснио да 'нема правог релатива'... Само ја не бих рекао 'нема правог релатива', него да употреба тих прилога не чини употребу времена релативском". Уз напомену да ствари не стоје баш тако једноставно, ми ћемо прекинути расправу о овим питањима јер она захтевају далеко више простора и подробнија истраживања него што им се овде може посветити.

10. Ксенија Милошевић, сарадник и наследник Ј. Вуковића на Филозофском факултету у Сарајеву, аутор је једног синтетичког рада о временским глаголским облицима, као и студије о футуру другом (Милошевић 1970), па ћемо приказати резултате њеног истраживања о футуру другом.

10.1. Ауторка са дистанце, и врло критички гледа на резултате Белићевих и Стевановићевих истраживања, и ослонац тражи на ширем плану истраживања славистичке и лингвистичке проблематике. Нпр. поводом Стевановићевог става да футур први припада категорији 'индикатива', а футур други, напротив, 'модусу', К. Милошевић (1970: 151–152) каже следеће:

Ако слиједимо Стевановића, доћи ћемо у немогућност да протумачимо разлику у 'реализованости' између двију футурских радњи у сложеној реченици: Кад сутра будемо путовали, разговараћемо о томе. Исту вриједност у смислу реализованости представља независносложена реченица: Сутра ћемо путовати и разговарати о томе, – само, зависносложена реченица показује нешто друкчији хијерархијски однос између простих реченица... Познато је да се у неком никад не може осјетити степен реализованости као, на примјер, у неком претериталном облику или презенту, јер радња која се још не догађа околности могу, по логици збивања, у неком смислу измијенити, и зато је њена објективност увијек помало проблематична, али ако је за Стевановића несигурност вршења

коју уноси футурско значење довољан разлог да футуру другом да карактер модалног облика, није било разлога да и футур први тако не окарактерише...

10.2. На другој страни К. Милошевић се супротставља и Белићу тврдњом да оба футура не изражавају друго него значење 'сигурности', што она сврстава у категорију 'индикатива' (Цит. м.):

За Белића су, тако излази из његова учења, оба футура индикативна јер у основној употреби (временској служби) не изражавају никакав посебан став. – Кад износимо садашњу радњу или прошлу, само реализовање или реализованост довољни су да обиљеже индикативност. Али, зар није сваки индикативни футур први само став сигурности према нереализованој радњи? – Између 'нећеш ме видјети' и 'не видје ти мене више' (став наглашене сигурности дозвољава да се за будућу радњу употреби претеритални облик) – разлика је само можда у степену сигурности, а она постоји у оба случаја... Према томе, погрешна је и претпоставка да се у индикативу футура другог не смије осјећати никакав став.

10.3. Но ако се занемари прочити емоционални ангажман ауторке, и тврдња о 'сигурности' као 'индикативном' значењу (јер у изражавању будућих односа њега не мора бити, и обично га нема), онда су основни ставови К. Милошевић о футуру другом прихватљиви.

(1) Прихватљив је, и анализом грађе сасвим оверен став да футур други за ослонац у временском одмеравању радње коју означава – има будући моменат (Али носићу га док год *будем носио* име Данило...; – Сећаће се кад *буде стигао* у варварско царство).

(2) Примери показују да садржај футура другог може бити истовремен са оним у будућности према чему се одмерава, а може му и претходити.

(3) Будућност о којој је реч може бити одмерена према времену говорења – као у горњим примерима; али може се опирати и на неки моменат ван тога времена, углавном прошли (...насмејао сам се, и с осмехом, готово фаталистички, замишљао како ће то бити кад *се ја будем убио*).

(4) Посебан случај, и посебан проблем представља футур други у самосталној реченици (*Да не буде он побегао* с оним новцем?). Ауторка налази решење у специфичном карактеру овог облика у таквим случајевима (160):

Што се тиче самосталне модалне употребе футура другог (за нежељену прошлу радњу), не би се могло рећи да се у њој одражава поменута временска особина. Само, та форма није ни морала да има заједнички развојни пут са осталим значењима футура другог..., а, осим тога, реченице са самостално употребљеним футуром другим осјећају се као неки елиптички изрази у којима се подразумева управни глагол модалног (дезидеративног) значења и неки моменат у будућности у којем ће постати извјесно оно што субјекат жели, тј. не жели, да је вршено. Дакле, иако није синтаксички изражено, повезивање с будућношћу је латентно садржана психолошка компонента и ове категорије футура другог.

10.4. Посебно нам је стало да нагласимо први од два крајња ауторкина закључка (Милошевић 1970: 163), који гласи:

Футур II је релативски временски глаголски облик који се у систему српскохрватских временских глаголских облика карактерише по временско оријентационом, а не, као сви остали временски глаголски облици (осим п[ер]ф[тивн]ог презента), и по временсколокационом (при употреби облика у основном значењу – радња припада одређеној временској сфери) моменту: он у одређеним врстама зависних реченица означава радњу временски везану за неку стварно или привидно будућу радњу или ситуацију.

Ауторка мисли на 'временскооријентациони' и 'временсколокациони' моменат, који потичу из репертоара Вуковићевих појмова (1967), а по нашем мишљењу имају врло значајну примену у разрешењу загонетке временских значења уопште. Када дефинишемо и јасно разграничимо та два појма, имаћемо могућности да објаснимо 'временске хронолошке' односе како их без јасне дефиниције узима нпр. П. Сладојевић, и оне 'нехронолошке' – који још нису добили право грађанства.

11. Закључак може бити онолико кратак колико је преглед схватања троје истражвача био опширан. Наиме, Јован Вуковић, прихватајући резултате А. Белића у испитивању о значењу и употреби глаголских облика, показао се као талентован лингвиста са јаким осећајем за језичке феномене. Покренуо је даље учење свог претходника и дошао до неких открића која су кључна за даљи продор у ову проблематику. Друго двоје истраживача нису се истакли ни у продору у дубину проблема, нити су битно утицали да се прошире истраживања на нову језичку грађу.

ИЗВОР ГРАЂЕ

Антол 1992: В. Ђурић, *Антологија народних приповедака*, Београд: Српска књижевна задруга.

ЛИТЕРАТУРА

Андрејчин 1942: Л. Андрејчин, *Основна българска граматика*, София.

Вуковић 1938–1939: Ј. Вуковић, *Говор Пиве и Дробњака*, *Јужнословенски филолог XVII*, Београд.

Вуковић 1967: Ј. Вуковић, *Синтакса глагола (студије)*, Сарајево: Завод за уџбенике.

Ивић М. 1983: М. Ивић, *Лингвистички огледи*, Београд: Просвета и XX век.

Ивић П. 1953: П. Ивић, *Систем значења основних претериталних времена у говору Галипољских Срба*, *Јужнословенски филолог XX*, 229–262.

Јовановић Симић 2017: Ј. Јовановић Симић, *О значењу и употреби временских глаголских облика у светлу учења београдске лингвистичке*

школе – презент, *Научни састанак слависта у Вукове дане 46/1*, 125–137.

Милошевић 1970: К. Милошевић, *Футур II и синонимски облици у савременом српскохрватском књижевном језику*, Сарајево: Академија наука БиХ.

Милошевић 1978: К. Милошевић, Проучавање временских глаголских облика у сербокроатистици, *Зборник за филологију и лингвистику XXI/2*, 93–121.

Недељковић 1982: Д. Недељковић, *Дијалектика*, Београд: Српска академија наука и уметности.

Симић 2004: Р. Симић, *Значај схватања Јована Вуковића о синтакси глаголских облика*, у зб. *Живот и дјело академика Јована Вуковића*, Подгорица.

Сладојевић 1966: П. Сладојевић, *О основним временским категоријама употребе глаголских облика у српскохрватском језику*, Београд: Научна књига.

Стојићевић 1951: А. Стојићевић, *Значење аориста и имперфекта у српскохрватском језику*, Љубљана: Словенска академија знаности и уметности.

Танасић 1996: С. Танасић, *Презент у савременом српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Танасић 2005: С. Танасић, Синтакса глагола, у књ.: П. Пипер и др., *Синтакса савременог српског језика*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска, 345–476.

A NEW STUDY OF GLOBAL TIMES IN THE SERBIAN LANGUAGE (J. Vuković, P. Sladojević, K. Milošević)

Summary

In this paper we dealt with the views of Jovan Vuković on the problem of temporal verbal forms in works he compiled and edited himself in the book 'Syntax of the verb' (Vuković 1967). Ksenija Milosevic is Vuković's successor and successor on the syntax case in Sarajevo, and P. Sladojevic is a Belgrade student, he became de-consolidated with Stevanovic and, in his view, he liked Vuković.

Key words: verbal times, Belić, Stevanović, Vuković, Sladojević.

Jelena R. Jovanovic Simic